

”גשר לקשר” - התבגרות, זוגיות ומיניות בתהליכי המעבר והמפגש הבין-תרבותי של עולי אתיופיה וברית המועצות לשעבר בישראל

* ד”ר רוני שטרקשל, זהבה שמעון, אלה ברגיא

הצורך בפעולה

בסוף שנות השמונים וראשית שנות התשעים הגיעו לישראל שני גלי עליה מאתיופיה ומברית המועצות לשעבר. יחד עם השוני הרב, יש בין שני גלי העלייה דמיון בקשיים ובחלק מן התהליכים שהם עוברים. קליטת העולים תוך רגישות לצורכיהם וקשב לרגישויותיהם מחייבת הבנה של עולמם. עולם זה אינו המציאות והתרבות של ארץ המוצא, אלא המציאות בישראל בנקודת מרחב-זמן היסטורית המשלבת מציאויות ותרבויות שונות, כולל אלה של ארץ המוצא. מפניות רבות של עובדי חינוך ובריאות, משיחות עם עולים (בעיקר הורים) וממידע מחקרי שפורסם, מתברר שבני הנוער העולים נתקלים בקשיי מעבר תרבותי ומפגש בין-תרבותי. רבים מקשיים אלה קשורים באופן ישיר או עקיף לתחומי זוגיות, התנהגות המינית, ובריאות מינית. הדיון הציבורי בקשיים אינו מצטיין תמיד במידת הרגישות הראויה ולעתים הוא נוטה להיות שיפוטי או מכתים (stigmatizing) באופן כוללני. לכן כבר בראשית הטיפול בנושאים אלה חשוב להצביע על כך שלדעתנו הקשיים אינם נובעים מבעייתיות אישית של הנוער העולה או מנחיתות ובעייתיות של התרבות ממנה באו אלא מעצם אירוע ההגירה והתנאים שמסביב לו. על עולים בכלל ובמיוחד על הנוער העולה כפרטים וכקבוצה, עוברים תהליכים מורכבים וקשים במעבר התרבותי במפגש הבין-תרבותי. על כך נדון באופן מפורט יותר בפרק על ההתערבות החינוכית, עקרונותיה ושיטותיה. הבנת התהליכים העוברים על נוער עולה ובדיקתם בהשוואה לתהליכים העוברים על מתבגרים וותיקים, יכולה לשמש בסיס לפיתוח התערבויות חינוכיות וקהילתיות שיעדן להקל על תהליך הקליטה ולהקטין את הסיכון להתפתחות תופעות של הידרדרות חברתית ואישית.

הגירה, התבגרות, זוגיות ומיניות

התחום שאותו אנו מנסים להבין הוא בעל אתגרים רבים שאחד המרכזיים בהם הוא העיסוק בשלושה תחומים שונים זה מזה, המשתלבים אחד בשני. **קשיי ההגירה** - המעבר התרבותי הכולל בתוכו אובדן (הייחודי לאוכלוסיית המהגרים) והמפגש הבין-תרבותי (הפועל על המהגרים והקולטים כאחד, בעוצמות ובתכנים שונים). **תחום ההתבגרות** - כולל בתוכו מעברים ביולוגיים, פסיכולוגיים וחברתיים (שהתפתחות הזוגיות והמיניות הוא אחד הבולטים שבהם). גם להתבגרות יש מאפיינים בעלי ייחודיות בתרבויות שונות עד כדי זרות מוחלטת כמעט בין תהליכי ההתבגרות בתרבויות שונות.

* ד”ר רוני שטרקשל - ביה”ס לבריאות הציבור, האוניברסיטה העברית והדסה
זהבה שמעון - ג’וינט ישראל - תחום שילוב עולים
גב’ אלה ברגיא - האגודה הישראלית לתכנון המשפחה

תחום הזוגיות - ובמיוחד לחלקים העוסקים במיניות ייחודיות משלו. לתרבויות רבות יש קשיים במיניות באופן פומבי וכן יש מעברים חדשים בין תרבות אחת לשניה בהתייחסות לנושאים אלה. הבנת השילוב שבין התחומים מעניינת במיוחד משום שהמורכבות הנוצרת אינה ניתנת להבנה על ידי סיכום פשוט של מרכיביה. ההשפעות ההדדיות בין התהליכים והתופעות יוצרים מצבים ייחודיים.

הגירה - תהליכי מעבר ומפגש בין-תרבותי

התפיסה שקשיי העולים, גם אלה המתבטאים בקשיים אישיים או משפחתיים אינם נובעים לדעתנו מפתולוגיה אישית או משפחתית או מבעייתיות של תרבויות המוצא שלהם, אלא מן המעבר התרבותי והמפגש הבין תרבותי אינה שוללת את חומרת הבעיות העוללות לנבוע מתהליכים אלה. צריך גם להתחשב בכך שתהליכי ההגירה והמפגש הבין-תרבותי עלולים ליצור רקע להתפתחות של בעיות אישיות ומשפחתיות. הבנת השוני בסיבתיות מחייבת כיווני חשיבה שונים ושיטות התערבות שונות מאלה הבאות לטפל בבעייתיות הנובעת מרקע אישי או משפחתי. מכאן נובעת הצעתנו לטפל בקשיים אלה בעיקר בדרכים חינוכיות כאשר לדרכי ההתמודדות הפרטניות (יעוץ וטיפול לסוגיהם השונים) תפקיד תומך ומשלים. חשוב גם להדגיש, שקשיי העולים אינם נובעים בהכרח מהזנחה או מפעולה עוינת של החברה הישראלית (למרות שייתכן ושתיהן קיימות במידה זו או אחרת במקומות או באירועים שונים), אלא מעצם הצורך לעבור מתרבות אחת לשניה ומן מפגש בין שתי תרבויות זרות. מדובר בתהליכים קשים ומורכבים העוברים על מהגרים מארצות רבות ושונות לארצות אחרות. הקושי המהותי נובע מן הצורך להתמודד עם אבדן חלקים מתרבות המוצא (לאבד ואולי לעבד ולשנות חלקים מן "האתיופיות" ו"הרוסיות") ועם המפגשים השונים עם התרבות הקולטת הדומיננטית ("הישראליות"). חלק מן הקשיים נובע גם מצפיות גבוהות של שני הצדדים (העולים והוותיקים) האחד מן השני - צפיות שאינן קיימות בדרך כלל בחברות מהגרים אחרות והן ייחודיות לעליה, לאידיאולוגיה הציונית ולחברה הישראלית.

הגירה כרוכה בשני תהליכים שונים שלעתים קל להתבלבל ביניהם, בעיקר בגלל העובדה שחלקים מהם חופפים זה לזה במהלך הזמן ובתגובות הנפשיות. הראשון הוא אבדן (חלקי לפחות) של המציאות המוכרת שממנה באו והשני הוא המפגש עם תרבות חדשה ומיצגיה - המפגש הבין-תרבותי. סופו של התהליך הוא אימוץ כזה או אחר של מציאות חדשה שהעולה ותרבותו והמפגש בין העולים לתרבות המאמצת הם חלק בלתי נפרד ממנה. (על האינטראקציה בין תהליכים אישיים וחברתיים תרבותיים וההיזון החוזר ביניהם כחלק מתמונת המציאות, (Bronfenbrenner 1989).

תרבות המוצא מהווה נקודת יחוס לכל אדם ואדם, גם לכאלה המורדים בה ומנסים להתרחק ממנה. ההגירה והמעבר התרבותי הכרוכים בה כוללים בתוכם אבדן חלקי לפחות של המציאות המוכרת שממנה באו. יש התפוררות של מסגרות שחלקן נוחות והאחרות לוחצות, אך כולן מוכרות. נורמות וקודים שאפשרו התמצאות במרחב החברתי הופכים במקרה הטוב להיות לא רלבנטיים ובמקרים אחרים למטעים ומפריעים. אפשרויות תמרון בעזרת שיטות התמודדות שכבר נוסו בעבר נעלמות.

המפגש הבין-תרבותי כולל בתוכו לא רק כניסה אל עולם של נורמות, מסגרות, קודים ושיטות התמודדות שאינם מוכרים, אלא גם מפגש עם אנשים החיים בתוך תרבות זו ומייצגים אותה כלפי העולים. אנשים אלה אינם פסיביים אלא פועלים, מגיבים, ומתקשרים באינטראקציה מתמדת עם העולים הנתפסים בעיניהם כמייצגים תרבות אחרת. המפגש הבין-תרבותי פועל, אמנם במידה פחותה בדרך כלל, גם על האנשים הוותיקים בתוך התרבות הקולטת ולכן יש טעם לנסות ולבדוק את נושא המפגש בפרספקטיבה רב מימדית ולא רק מצד העולים.

לפעמים נוטים להתייחס אל שני התהליכים כמקשה אחת. למרות שניתן לזהות תופעות ששורשיהן נעוצים בשניהם, נראה שיש להבחין ביניהם. התגובות הנפשיות לכל אחד מן התהליכים האלה עשויות להיות שונות וכתוצאה מכך צרכי ההתמודדות שונים. בתגובה להעלמות המערכים הישנים יש לעתים קרובות אבל, תחושה של אבדן שליטה (לפעמים כתוצאה מכך שמעברים ממשיים או סימבוליים, כמו החלפת שמות, נעשים ללא רגישות מתאימה), ובעקבותיהם כעס. הפגישה עם המציאות החדשה, מאופיינת לעתים בבלבול ותחושה של חוסר התמצאות, ירידת ערך עצמי ושוב תחושות של אבדן שליטה. המפגש הבין-תרבותי עשוי להיות תומך, מחזק, מעשיר ופורה אך גם מתסכל, מכעיס, מנכר ומחליש.

התבגרות - ההתפתחות הביולוגית-נפשית-חברתית ומשמעויותיה במעבר ובמפגש הבין-תרבותי.

בחברה המערבית-תעשייתית תהליך ההתבגרות ידוע כתקופה שבה יש התארגנות מחדש של מרכיבי אופי ושל קשרים משפחתיים וחברתיים, מעבר מתפקידי ילדות דרך משימות התבגרות לתפקידי בוגרים במישורים האישי, הבינאישי והחברתי, והערכה מחדש של עקרונות ומשמעויות. תהליך זה מלווה לעתים קרובות במצבים ותופעות הדומים למצבי הגירה, במישורים השונים (למשל: שינוי ביחס לסמכות ההורים, בדיקת גבולות התנהגותיים, התמודדות עם מצבים חברתיים בלתי מוכרים וכו'). נראה שכתוצאה מתהליכי שינוי מרכיבים אלה, מתנהגים חלק מן המתבגרים באופן החושף אותם למצבי יתר סיכון בריאותיים וחברתיים. חלק מן ההתנהגויות חושפות רק את המתבגר המתנהג באופן סיכוני ליתר פגיעות (כמו: אכילת יתר או אובדנות) בעוד שאחרות חושפות גם מתבגרים אחרים לסיכונים (כמו למשל בתאונות דרכים, הריונות ומחלות מעברות מין, ואלומות). מן המחקרים הרבים הנעשים בשטחים אלה, ברור שלהתנהגויות ומצבי סיכון אלה יש מרכיבים ביו פסיכו-חברתיים ושלמרות העובדה שיש שוני אישי-יחודי בכישורי ההתמודדות ובחשיפה לסיכון, מדובר גם בגורמים חברתיים ותרבותיים.

על המתבגר עוברים תהליכי ההגירה במצב פגיע מלכתחילה, והשינויים החברתיים-תרבותיים אינם רק מתווספים על מצבי ההתבגרות אלא גם עלולים להחריף את התהליכים האלה עד כדי כך שניתן להתייחס אל התבגרותו של נוער עולה כחזקה: התבגרות (הגירה) כאשר כל אחד משני הגורמים יכול להיות לחילופין, בסיס החזקה או המעריך שלה.

זוגיות ומיניות - התחום הסודי והאמביוולנטי.

אחד התהליכים החשובים והמורכבים ביותר, הכולל בתוכו את מרבית הגורמים, התחומים והקשיים שהזכרנו לעיל הוא התהליך של יצירת זוגיות אינטימית וכניסה להתנהגות מינית

בוגרת. מצד אחד תהליכי האינדיבידואליזם ובחינת הגבולות בנושא זה, בתהליך ההתבגרות הביו פסיכו-חברתי, הם בעלי חשיבות ובולטות, תגמולים וקושי. מצד שני הצורך המשפחתי והחברתי בהצמדות לנורמות המשכיות ולשמירת הסדר החברתי בנושאים אלה גדולים ביותר. לכן גם רבות כל כך אי ההבנות ההתנגשויות וההתממה בנושאים אלה.

קשיי ההגירה וההתבגרות מחריפים פי כמה בנושאי הזוגיות והמיניות גם בגלל סיבות נוספות. במרבית החברות, מיניות היא נושא פרטי-אינטימי שהדיון הציבורי בו מוגבל מצד אחד ושיש בו ציפיה חזקה להתנהגות נורמטיבית מצד שני. הדבר נכון גם לגבי חברות הנחשבות ל"פתוחות" שבהן מרחב התימרון של הפרט רחב אך לא בלתי מוגבל, ומחייב התנהגויות על פי נורמות (מובלעות או מופנמות) המאפשרות את החופש הרב יחסית העומד לרשות הפרט. בחברות מסורתיות או "סגורות" שבהן מרחב התימרון של הפרט צר יחסית הקושי גדול יותר. בעוד הציפייה להתנהגות נורמטיבית גבוהה מאוד, והסנקציות על התנהגות סוטה יכולות להיות רבות וקשות, אי-דיון בנושאים המיניים הוא לעתים קרובות אחת מן הנורמות הבסיסיות, והדבר מקשה מאד על הכרת הנורמות החדשות והתמודדות עמן.

משום כך, נושאי המיניות, בריאות מינית, תכנון משפחה והתנהגות מינית, הם אחד התחומים שבהם יש צורך חיוני ודחוף בבניית תכניות התערבות שתאפשרנה התמצאות במערכות החדשות וההתמודדות עם המעברים.

כסיכום לפרק הזה וכהקדמה לפרק הבא חשוב להדגיש שחלק מן התהליכים שפרטנו משותפים גם לבני נוער וצעירים וותיקים, בעיקר אלה השייכים לתחומי ההתבגרות והזוגיות/מיניות. הייחודיות של הנוער העולה היא בהעצמה של קשיי התהליכים הללו בגלל התערבותם של תהליכים נוספים הנובעים מן ההגירה ומן העובדה שחלק מן התהליכים הנובעים מן ההגירה חופפים, לפחות באופן חלקי, לתהליכי ההתבגרות והתפתחות הזוגיות/מיניות.

השילוב בין הגירה, התבגרות, זוגיות/מיניות ביחס למציאות ולתרבות הישראלית ולמאפיינים ייחודיים לתרבויות המוצא.

תהליכים משלושת התחומים הגירה, התבגרות וזוגיות/מיניות פועלים במשולב בנושאים שונים במעבר התרבותי הכללי ובה בעל המאפיינים הייחודיים למעברים מארץ מוצא ולמפגש הבין-תרבותי בישראל. פרק זה עוסק בשילוב שבין כל הגורמים הללו ובהתבטאותם בנושאים שונים. בדיקה הולכת ומעמיקה מן הכללי אל רמות גבוהות יותר של ייחודיות תאפשר לבנות תכנית חינוכית שמחד תעסוק במאפיינים הכלליים של חינוך לזוגיות/מיניות של מתבגרים/ות עולים לישראל ומאידך תוכל להיות מותאמת למצבן וצרכיהן של קבוצות עולים ייחודיות בזמנים ותנאים משתנים.

מוקדי שליטה ומעבר תרבותי - זמיון ושוני בכפיפה אחת.

נושא בעל חשיבות קרדינאלית שיש בו מן המשותף לשתי העליות העיקריות של שנות התשעים - ברית המועצות לשעבר ואתיופיה - אך גם מן המאפיינים המבדילים ביניהן, ומן הייחודיות של העלייה לישראל, הוא הנושא של מוקדי שליטה. נושא זה יופיע כחוט מקשר בנושאים רבים שימצאו על פני רצף שבין כלליות לייחודיות. בשתי תרבויות המוצא שררה עצמה חזקה של שליטה חברתית חיצונית. מוקדי השליטה החיצוניים שלטו בעצמה רבה על כל תחומי החיים של

הפרט והמשפחה והדבר בא לידי ביטוי גם בתחומים הזוגיים והמיניים. הייחודיות נבעה מן השוני הגדול במקורות הסמכות החיצוניים ומן המבנה חברתי השונה.

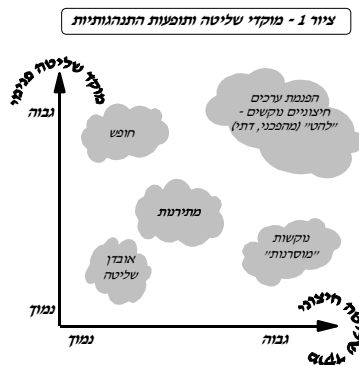
מוקדי השליטה החיצוניים בברית המועצות היו מעוגנים בתפיסה פוליטית-חברתית שעיקרה הכפפת צרכי הפרט וזכויותיו לצרכי החברה בתוך תפיסה חברתית כוללת ריכוזית אוטוריטטיבית. תפיסה זו מצאה ביטוי גם במוסדות החינוך ובמישור המשפחתי (באחרון בעיקר, אך לא רק בגלל העובדה שהממסד ראה את המשפחה הגרעינית כאחראית להתנהגות כל מרכיביה ובוודאי הקטינים שביניהם).

מבנה המשפחה היהודית העירונית בברית המועצות דמה מצד אחד למבנה המסורתי באתיופיה - משפחות רבות היו תלת-דוריות, אך מצד שני גם המשפחה הבין דורית הינה גרעינית, ומעוטת ילדים (הממוצע היה פחות משני ילדים והשכיח ילד יחיד). גם גיל הנישואים שהיה מוקדם יחסית לחברה המערבית (בגלל סיבות מענינות לכשעצמן) היה גבוה באופן משמעותי ומהותי ביחס לגיל הנישואין באתיופיה. כן היו נפוצים בשתי החברות מצבים של חד-הוריות אם הסדרי זוגיות/מיניות במצבים אלה היו שונים בשתי החברות.

העולים מאתיופיה באו בעיקר מחברה מסורתית כפרית שראתה במשפחה המורחבת הפטריארכלית את מקור הסמכות, העצמה, הציבור והשרידה בתנאים קשים ואפילו עוינים. לא רק שתקופות החיים ומשמעויותיהן מחולקות בצורה אחרת אלא שיכולת התמרון של הפרט הייתה מוגבלת על ידי סביבה חיצונית עוינת מחד ופיקוח חברתי-משפחתי הדוק מאידך. סביבה חיצונית עוינת היתה אופיינית גם בברית המועצות ובשתי החברות אנו מוצאים מיגוון של תגובות לסביבה עוינת זו החל מדבקות ב"יהודיות" כפי שהיא נתפסה בכל אחת מהתרבויות ועד התרחקות, הסתרה והטמעות.

תאור כללי של הקשר בין מוקדי שליטה חיצוניים ופנימיים לבין טיפוס התנהגות שהם יוצרים

מוצג בציר 1.

לפי מודל זה, עשוי המעבר לחברה הישראלית בעלת מוקד השליטה החיצונית הנמוך יחסית בהשוואה לשתי תרבויות המוצא (לפחות בחברה החילונית ובדו-שיח הציבורי-תקשורתית), לגרום לקשיים שיתבטאו במה שיראה בעיני עולים וישראלים כאחד כמיניות בלתי מבוקרת עד רמה של אבדן שליטה הפקרות וסטייה. הבנת מקור הקשיים עשויה להביא לפעולה בשני כיוונים: שמירה על רמה חלקית לפחות של מוקדי שליטה חיצוניים על ידי חיזוק ההורים ו/או מוקדי סמכות

הערה:

מסורתיים אחרים ותמיכה במעמדם וקביעת גבולות ברורים יותר במערכת החינוך. הכיוון השני יכול להיות התמודדות חינוכית-התפתחותית להאצת הפיתוח של מוקדי שליטה פנימיים.

חינוך מיני בגישה בין-תרבותית: עקרונות ושיטות

הפרק הקודם עסק בשאלות של השפעות המעבר התרבותי והמפגש הבין-תרבותי, שחלו בעקבות העלייה, על התבגרות ומתבגרים ועל כניסתם לתחומי הזוגיות והמיניות. כדי לטפל בשלושת הנושאים במשולב, בעזרת תכנית חינוכית כמו זו שאנו מציעים, היה צורך לבדוק את תרומתו של כל אחד מהם ליצירת הבעיות ולפיתוח דרכי התמודדות אפשריות. המבנים התיאורטיים שעליהם נשען הפרק היו בעיקר תורות על חיברות (socialization) של מתבגרים והגישה האקולוגית בפסיכולוגיה התפתחותית. פרק זה מצרף לדיונונו נקודת צומת נוספת - המפגש עם תחומי חינוך מיני וחינוך לבריאות, והמודלים שהנחו אותנו בפיתוח התכנית החינוכית. הדגשנו כבר שקשיי העולים שבהם אנו מתמקדים אינם נובעים מפתולוגיה אישית או משפחתית (למרות שזו יכולה להיות קיימת גם אצל עולים), או מבעייתיות של תרבויות המוצא שלהם, אלא מן המעבר התרבותי והמפגש הבין תרבותי. אנו עוסקים בהשפעות העלייה על עולים מתבגרים וצעירים בתחומי הזוגיות והמיניות. תפיסה זו אינה ממעיטה מחומרת הבעיות העולות לנבוע מתהליכים אלו ואינה מתעלמת מכך שתהליכי ההגירה והמפגש הבין-תרבותי עלולים ליצור רקע להתפתחות של בעיות אישיות ומשפחתיות.

השוני בראיית הסיבתיות מחייב כיווני חשיבה שונים ושיטות התערבות שונות מאלה הבאות לטפל בבעייתיות שמקורה ברקע אישי או משפחתי. מכאן נובעת הצעתנו לטפל בקשיים אלה בעיקר בדרכים חינוכיות, כאשר לדרכי ההתמודדות הפרטניות (יעוץ וטיפול לסוגיהם השונים) תפקיד תומך ומשלים. אולם, גישה זו מחייבת גם הערכה זהירה ומדוקדקת של מצבים יחודיים כדי שלא להשתמש בה ככיסוי לבעייתיות, כדרך להתחמקות מטיפול בה, או כגורם מצדיק למפרע תופעות של פגיעה בזולת.

חשוב להדגיש גם את הצד השני של המטבע. קשיי העולים אינם נובעים מהזנחה או עוינות מצד החברה הישראלית (למרות שייתכן ושתיהן קיימות במידה שונה במקומות או באירועים שונים) אלא מעצם הצורך לעבור מתרבות אחת לשניה וממפגש בין תרבויות זרות. מדובר בתהליכים קשים ומורכבים העוברים על מהגרים באתרים שונים. הקושי המהותי נובע מן הצורך להתמודד עם אבדן חלקים מתרבות המוצא (לאבד ואולי לעבד ולשנות חלקים מן "האתיופיות" ו"הרוסיות" במקרה שלנו) ועם המפגשים השונים עם התרבות הקולטת והדומיננטית ("הישראליות"). חלק מן הקשיים נובע גם מצפיות גבוהות של שני הצדדים (העולים והוותיקים) האחד מן השני - ציפיות שאינן קיימות בדרך כלל בחברות מהגרים אחרות והן יחודיות לעליה, לאידיאלולוגיה הציונית ולחברה הישראלית.

_"גשר לקשר"

תכנית "גשר לקשר" היא תכנית המבוססת ביסודה על גישה אופטימית המניחה שבעזרת התערבויות חינוכיות ניתן להקל על מצבים קשים ומורכבים (אפילו כאלה הניתנים להגדרה כמשבריים). גישה זו מחוזקת על ידי הראיה הכוללת של ההגירה וההתבגרות כאחד כמעברים

התפתחותיים שעיקרם צמיחה ושמהתמודדות עם קשייהם ומשבריהם ניתן לצאת מחוזקים. דבר זה נכון לגבי יחידים ובמישור הקבוצתי-חברתי כאחד.

התכנית החינוכית מנסה לטפל בקשיים המורכבים של עלייה, מפגש בין-תרבותי, התבגרות וזוגיות/מיניות, על ידי התמקדות בתהליכים שונים שיאפשרו לעולים (וגם לוותיקים) להתמודד עם הקשיים. ההתמקדות בתהליכים מאפשרת את חילוץ התכנים התרבותיים הרלבנטיים לכל יחיד וקבוצה, גם כאשר הרקע שלהם וחוויותיהם שונים בתכלית. תחום התוכן של "גשר לקשר" הוא זוגיות ומיניות (הכוללים נושאים של בריאות מינית), אך נראה לנו שלשיטה ולמרכיביה השונים משמעות רבה גם בתחומי תוכן נוספים. אנשים שהוכשרו על ידינו כמנחים בתכנית, ושעיקר עיסוקם קליטת עולים במסגרות שונות דווחו לנו על יישום עקרונותיהם בשטחים אחרים של עבודתם.

התוכנית מיועדת לעבודה עם מתבגרים ובוגרים צעירים עולים משתי העליות וגם לעבודה עם ישראלים וותיקים הנמצאים בסביבה שבה לעולים ולעליה בולטות ומשמעות (ולפעמים בעייתיות).

את התכנית יכולים להעביר מנחים שהוכשרו לכך במיוחד (וותיקים ועולים) ומנחי חינוך מיני שיעברו השתלמות (הכרחית) בעבודה בין-תרבותית.

העובדה שאנו מציעים תכנית חינוכית לעולים אינה "מניחה" שכל הנוער העולה חסר כישורי התמודדות או שהוא נפגע מן התהליכים עד כדי "בעייתיות", ההפך הוא הנכון. גישתנו שיש להציע לכל בני הנעורים תכניות חינוכיות בנושאי זוגיות/מיניות כחלק מפיתוח כישורי חיים ואוריינות בנושאים אינטימיים, זאת בהתאם לצרכים ומאפיינים יחודיים. הקשיים המועצמים פועלים על הנוער העולה בדרגות שונות בהתאם לנתונייהם האישיים והמשפחתיים ובהתאם לעצמת התמיכה הסביבתית/חברתית שהם מקבלים. כיוון שהמגמה היא בכיוון של החרפת הקשיים ודרישה למאמצים מוגברים, ולכישורי התמודדות יחודיים נוספים (כמו למשל התמודדות עם אבדן תרבותי, פרוש מציאות חדשה והתמצאות בתוכה, התמודדות עם הכתמה (stigma), וסובלנות הדדית במפגש בין-תרבותי), יש מקום למתן תמיכה התפתחותית שתענה על צרכים אלה על ידי תכנית חינוכית ייחודית. יתר על כן, העצמת הקשיים גם עלולה לגרום לכך שאחוז גבוה יותר של בני נעורים עולים יסבול מקשיי התפתחות חברתית או יפנה לקבוצות שוליים (בהשוואה לאחוז הנוער הפונה לסטייה חברתית בקרב הוותיקים). כיוון שדבר זה כשלעצמו עשוי לפגוע גם בעולים כקבוצה (על ידי הגברת המבוכה הפנימית מחד וההכתמה מאידך) יש בהתמודדות החינוכית לא רק ניסיון לשפר את מצבם של יחידים אלא גם מאמץ להטבת המצב החברתי של כלל אוכלוסיית הנוער העולה וקליטתו בחברה הישראלית.

(משום כך, ההתמקדות בקשיים המיוחדים של קבוצות עולים באה לצורך אתגר ההתמודדות אתם גם כאשר יש בכך הצבעה על בעייתיות קיימת או אפשרית). העבודה החינוכית ניתנת להיתפס כתמיכה התפתחותית או לכל היותר כמניעה ראשונית של סיכונים חברתיים ובריאותיים.

רק במקרים שבהם יש סימנים לסיכוני יתר, מתחייבת בנוסף להתמודדות החינוכית-קבוצתית גם התמודדות פרטנית-טיפולית. במקרה כזה היא ניתנת להיתפס כקרובה לטיפול מוקדם לצורך מניעה שניונית - הפחתת נזקים והפיכה של תהליכים קיימים.

תרומותיה האפשריות של תכנית "גשר לקשר"

התרומה האפשרית של התכנית תלויה במידת הפעלתה ועומק ההפעלה, האוכלוסיה שעליה תופעל ובדרכי הפעולה. לקבוצות הזרם המרכזי של צעירים עולים יכולה התכנית לתרום כלים להבנת המציאות הישראלית באופן שימתן תהליכים של ניכור והזרה, ויאפשר השתלבות טובה יותר בחברה הטרוגנית. לנוער ישראלי וותיק יכולה התכנית לתרום הבנה טובה יותר של המפגש הבין-תרבותי (כולל קשייו של במפגש זה), אמפטיה לקשיי הקליטה של העולים והבנת תופעות שונות כביטוי לתהליכי המעבר. בקבוצות מעורבות עשויה התכנית לתרום לאינטגרציה טובה יותר של וותיקים ועולים ללא טמיעה או השתלטות.

ישנם יחידים וקבוצות שלהם קשיים חריפים יותר המתבטאים גם בבידוד או ניכור, בסטייה חברתית (בנושאים שלנו, מתירנות קיצונית וזנות) ואף בסיכונים בריאות (שילובים שונים של הריונות, מחלות מועברות מין (כולל איידס) שימוש בחמרים פסיכואקטיביים, ואלומות מינית)¹. הפעלה אינטנסיבית של התכנית בקבוצות כאלה, כחיוק להתערבויות פרטניות (בעיקר בגלל העובדה שחיי בני הנעורים מתנהלים בחלקם הגדול בקבוצות עמיתים, והדבר אף חריף יותר בקבוצות שוליים) עשויה לתרום למיתון הסטייה החברתית ולהקטנת סיכונים הבריאות. להפעלה מקיפה של התכנית בקרב נוער וצעירים עולים ובקרב נוער וצעירים וותיקים הנמצאים אתם בסמיכות סביבתית, עשויה להיות תרומה לאקלים החברתי של קליטה ושילוב בין עולים לוותיקים.

מתוך התרומות האפשריות משתמע יעדיה של התכנית לתת בידי הנוער העולה כלים להתמודדות עם הקשיים היחודיים של התבגרות וכניסה לעולם הזוגיות והמיניות תוך כדי מעבר תרבותי ומפגש בין-תרבותי, זאת כדי להקל על התהליך ההתפתחותי, כדי להפחית את הסיכונים החברתיים והבריאותיים, וכדי לזרז את תהליך הקליטה וההשתלבות בחברה הישראלית. מן הצד השני, לתת בידי נוער ותיק כלים להבנת הנוער העולה וקבלתו.

מטרות כלליות

- א. לאפשר למשתתפים להתנסות בסביבה מוגנת, בחוויות מעבר תרבותי ומפגש בין-תרבותי: אבדן תרבותי, קשיי התמצאות במציאות חדשה, מבלבלת ולפעמים קשה ובלתי רצויה, הכתמה ולהבין את משמעותן האישית.
- ב. להקנות למשתתפים כלי התמודדות עם המציאות החדשה, המעבר התרבותי, והמפגש הבין תרבותי, בתחומי הזוגיות והמיניות.

הנחות היסוד של התכנית, שיטותיה וקשייה

התכנית החינוכית "גשר לקשר" מבוססת על ההשקפה שיש ביכולתה של התערבות חינוכית להקל על הקשיים היחודיים של מתבגרים עולים ועל המפגש הבין-תרבותי בנושאי זוגיות ומיניות, בכך לתרום לקליטתם בארץ, מבלי לפגוע בייחודם התרבותי.

¹ קיימת חפיפה חלקית בין נושאים המוזכרים כסיכונים בריאות לקטגוריה של סטייה חברתית (כמו בנושא של שימוש בחמרים פסיכואקטיביים ואלומות מינית). אין כאן כוונה לעשות מדיקליזציה של נושאים אלא רצוי להתייחס אליהם בהבטים הרלבנטיים של כל אחת מן הקטגוריות.

שני עקרונות חינוכיים מהווים את התשתית של התכנית. הראשון הוא ההסתמכות על עבודה התנסותית-חוויתית בגישה אינטראקטיבית-אינטגרטיבית בקבוצת עמיתים כבסיס להתמודדות החינוכית בנושאי זוגיות ומיניות.

העיקרון השני, הקשור לשאלות התרבותיות, הוא ההחלטה להתמקד בתהליכים שיחלצו תכנים תרבותיים ושוני תרבותי מתוך הקבוצה הלומדת. זאת במקום להתייחס מראש לתכנים יחודיים לקבוצות השונות. עקרון זה מאפשר לעבוד עם אותם כלים בקבוצות הומוגניות של עולים מארץ אחת כאשר בקבוצות שונות עולים מארצות שונות, וגם עם קבוצות הטרוגניות של עולים מארצות שונות בקבוצה אחת ושל עולים וותיקים. שני עקרונות אלה קבעו את המסגרת שבתוכה אורגנו התהליכים והנושאים שאתם אנו מבקשים להתמודד.

נושאים יחידות

אין סדר מחייב לנושאים וליחידות השונות ופעמים רבות ימצא המנחה לנכון להביא יחידה מתחום אחד ליחידות מתחומים אחרים.

א. התמודדות עם אבדן חלקים מן העבר - תרבות המוצא

מידרש השמות - יחידה העוסקת במשמעויות המילוליות (תרבותיות) והמשפחתיות של השמות שהביאו אתם העולים מארץ המוצא והשמות שקבלו/אמצו בארץ. זהו עיסוק במעבר התרבותי ללא קשר ישיר למין. המסר המרכזי הוא תפיסת הקיום כהמשכיות תרבותית וכיבוד העבר. התהליכים מתמקדים בחקר משמעויות תרבותיות/משפחתיות אישיות, מתן אפשרות לביטוי רגשות על אבדן ואבדן כפוי (כעס ואבל) יחד ומתן אפשרות לבחירה שמטרתה להחזיר את תחושת השליטה. התהליך מאפשר/מחייב כל משתתף להתבטא בנושא אישי וחשוב אך פומבי ובלתי מאיים (יש בה משום ההתמודדות ללא עימות חזיתי עם המסורת התרבותית של הקשבה ולמידה פרונטלית. ומעבר בלתי מאיים לעבודה קבוצתית).

משל שתי הרגליים - חיזוק המסרים בכוון אינטגרציה של עבר הווה ועתיד - ראיית שתי התרבויות תרבות המוצא והתרבות המאומצת, כחלק חיוני של הגירה וקליטה.

ב. השוואה בין המציאות הישנה לחדשה

שם וכאן - איך כאן ואיך היה שם? - הכרת המציאויות השונות והשוואה ביניהן (כולל תפיסות של המציאות החדשה) כאשר ההתמקדות היא בנושאים זוגיים ומיניים.

תפוח ועץ באיזה מרחק לצמוח? - היחידה עוסקת בהתמקמות אישית במרחב התרבותי המיני, תוך שימוש של דימוי בעץ והמרחקים השונים שתפוחיו יכולים להתגלגל ממנו. העיבוד הוא של נושאים ספציפיים שהקבוצה מעלה בדיונים קודמים. התהליך מנסה לעבוד בעיקר על פיתוח מוקדי שליטה פנימיים.

מזודת המסע - קשר בין דורי ומרכיבי החיוביים (וקשייו) - עיסוק במורשת בית ההורים מתוך פרספקטיבה חמה. מניעת סטיגמטיזציה, בעיקר השלכתית-אישית מחד וגלורפיקאציה מאידך. שילוב ההבט של ההתמודדות עם השוני התרבותי והקשר הבין-דורי.

מה אני רוצה כמו שהיה שם ומה אני רוצה כמו כאן? - מה אפשרי ומה בלתי אפשרי לשמר במפגש עם המציאות החדשה (בהתמקדות בנושאים זוגיים ומיניים)? בחירה באפשרי וויתור על

הבלתי אפשרי, לגיטימציה לאבל על אבדן (חברה במעבר). בדיקת "המחיר" וה"רווח" של כל אחת מן הבחירות, זוהי יחידה שאפשרי לשלב אותה עם יחידה קודמת ליחידה אחת (בעיקר א' אך גם ב' או ג'), או לטפל בה באופן עצמאי בהתאם לקבוצה.

ההתבגרות ומשמעויותיה - יחידה זו מתמקדת במושג ההתבגרות על היבטיו השונים, כפי שהוא מובן בישראל בהשוואה לארץ המוצא.

פירוש המציאות הישראלית: הבנה של תופעות נצפות ויחוסן לתמונת מציאות מקיפה. חלק גדול מיחידות העבודה בפרקים אחרים עוסק במרכיבים של שאלה זו לפחות באופן עקיף (כמו למשל היחידות כאן ושם ואפילו היחידות העוסקות באברי המין). ראינו צורך להביא יחידה שלמה בשם זה כדי להתמודד באופן מרוכז אם עלול הדבר להעמידנו בפני קשיים רבים, במיוחד בנושאים המיניים שבהם הדיון הפומבי מוגבל.

ג. יחסים זוגיים ויחס יחסי מין: מיקודם, התמודדות, בחירה ושליטה

זוגיות ומיניות - מפה רב מימדית - עוסקת בפרוק המשוואה: יחסים זוגיים = יחסי מין, על ידי שימוש במערכת דו-מימדית של דרגות בזוגיות כמימד אחד ורמות שונות של יחסים פסיים-מיניים במימד אחר. הדגשת האפשרות לבחירה אישית (לפחות באופן חלקי) וקבלת האחריות האישית לקיום יחסי מין.

סיבות לקיום, אי קיום, או זחיה של יחסי מין - הגברת מושגי השליטה הפנימית ביחסי מין והתייחסות לדואליזם של רוצה/לא רוצה וליכולת לרצות דברים נוגדים באותו זמן, על ידי בירור של מורכבות הסיבות לרצון לקיים יחסי מין ולאי רצון לקיימם בכלל במועד מסוים או עם אדם מסוים.

המפגש - בדיקה של דרכים להימנע ממגע מיני שאיננו רצוי על ידי ראייה מראש של מצבים והסטה שלהם מבעוד מועד, תוך שמירה על אופציות של יחסים בין-אישיים. הדגשה על מורכבות הרצונות, מחשבה מקדימה ועיתוי. מושגי היסוד הם חשיבה מקדימה על מצבים העשויים להיות בעייתיים מנקודת ראותו של הפרט, תוך תכנון דרכים להתגבר על הבעייתיות או המנעות מכניסה לתוכה. מתאים במיוחד לקבוצות של נשים: אפשרי אך פחות מתאים לעבודה השלכתית בקבוצות של גברים.

היועץ החכם - עיבוד היכולת של אשה לבחור להסכים או לסרב למגע מיני שלא היא יזמה, על ידי שימוש בטכניקה השלכתית (היחידה מתאימה בעיקר לעבודה עם גברים). גבר שיש לו מניעים חזקים לעזור לאשה להמנע מיחסי מין, מנסה לעזור לה בעצה כיצד לעשות זאת, מנקודת הראות של גבר.

תכנים נוספים בנושא זה הם ההתמודדות עם לחצים לקיום יחסי מין (לחץ חיצוני מול שליטה פנימית), והבנת המשמעות של בחירה מודעת ביחסי מין חפשיים/מזדמנים (ראה התמודדות עם סטיגמה).

חיזור - יחידה המאפשרת למשתתפים להתוודע לצורות חיזור שונות באמצעות התנסות במשחק תפקידים.

ד. למידה קבוצתית של תכנים מיניים / בריאותיים

שפת המין - הכרת רבדים שונים של השפה העוסקים במין ורכישת היכולת לתקשר על נושאים מיניים במצבים שונים, תוך שימוש בשפה הולמת. היחידה עוסקת לא רק במעבר הלשוני אלא גם

ברמות השפה השונות שבהן אפשר לדבר על מין בכל לשון ולשון; בהתמקמות בעולם תכנים חדש ולמידת השפה שלו; ובהכרת שפות צבוריות המאפשרות תקשורת בנושאי מיניות עם אנשים שונים ברמות שונות של גילוי ואינטימיות.

אברי המין שמותיהם ותפקידיהם - למידה פעילה של חלקי אברי המין ותפקידם (כולל תפקידים במגע המיני) תוך נסיון ללמידת שמות תקינים בעברית בהשוואה לשמות בשפות המקור. מפגש זה גם מהווה המשך וחיזוק למסרים של המפגש "שפת-המין". בחלק האינטראקטיבי של מפגש זה ניתן לעסוק בתחושות של עבודה משותפת על נושא מיני (במקרה שיש קבוצה דו-מינית) או במשמעות של למידת אברי בני המין השני כאשר מדובר בקבוצה חד-מינית. יחידה זו גם מאפשרת אינטראקציה בקבוצה על נושאים "לא אישיים" ולימודיים ומשום כך כנראה פחות מאיימים לצורך חקירת הגבולות והגברת אמון בשלבים של בניית קבוצה.

אמצעי מניעת הריון - למידה פעילה של אמצעי המניעה הרלבנטיים לצעירים תוך התמקדות ביתרונות ובחסרונות שלהם מבחינת ההתאמה האישית לצרכים ולמצב. בדיקת האספקטים הרגשיים, הזוגיים והחברתיים של אמצעי המניעה. מוצע לנסות להחליף את המושג "הטוב ביותר" במושג "המתאים ביותר" בעיסוק במניעת הריון ואמצעי מניעה. חשוב ביותר להדגיש בפרק זה את ההבדל בין מניעת הריון למניעת מחלות המועברות במגע מיני ואת השוני בין יעילות במניעת הריון והגנה מפני מחלות מועברות מין.

הכנה לבדיקה גניקולוגית - זהו נושא שבו עשוי להיות שוני בין בנות עולות מברית המועצות לשעבר לבין בנות עולות מאתיופיה. בעוד הראשונות נחשפו לבדיקות גניקולוגיות כשיגרה (לעיתים שיגרה כפויה) האחרונות כמעט שלא עברו בדיקה גניקולוגית לפני עלותן לישראל ונושא הצניעות עלול להטריד אותן, במיוחד כשמרבית רופאי הנשים הם גברים. היחידה מתמודדת על ידי משחק תפקידים גם עם הפחתת הסטיגמה הקשורה לסיבות שבגללן הולכים לרופא/ת נשים (מניעת הריון, הפלה).

ה. עמדות בנושא הריון

עתידי והריון - יחידה זו עוסקת במודל של תכנון עתיד לטווח הקרוב והבינוני תוך זהוי וביטוי הרצונות האישיים של המשתתפים ובדיקת הדברים שיש לעשות לצורך מימוש רצונות אלה. נערכת בדיקה של גורמים חיצוניים העשויים להתערב ברצונות ובמימושם (כמו מחלה, מחויבויות כלכליות ואחרות ועוד) ונבדקות השאלות האם הריון (אידס) עשוי להתערב במימוש הרצונות והאם הוא גורם חיצוני שלא ניתן לצפות אותו או גורם נשלט שתכנון נכון עשוי לנטרל אותו. זהו עיסוק בקשר שבין רצונות עתידיים לבין הפעולות הנעשות למימושם. זוהי גם בדיקה של הקשר בין מוקד שליטה פנימי לגורמים חיצוניים ו"הפיכה" של משהו שנתפס כחיצוני לחלק מן העולם הנשלט.

התמודדות עם הריון בלתי מתוכנן - יחידה זו עוסקת בבדיקה של האלטרנטיבות העומדות בפני צעיר וצעירה כאשר יש הריון בלתי מתוכנן. הדגש הוא על מציאות קשה שיש דרכים שונות להתמודד עמה ושיש לבדוק את כל הדרכים לפני קבלת החלטה. נבדק ההבדל בין רצון הניתן למימוש לבין רצון שאינו ניתן למימוש על ידי הכנסת גורם הרצון של בן/בת הזוג, ההורים והמוסדות.

תקשורת זוגית כמאפשרת מניעת הריון - המשך הפיתוח של נושא מניעת הריון מעבר לבדיקת המרכיבים הביופסיכו-חברתיים של מניעת הריון למשא ומתן הזוגי על שימוש בהם כדי להבטיח

מניעת הריון ובריאות מינית. יחידה זו היא דוגמה ליחידת צומת המתקשרת לקבצי היחידות של אמצעי מניעה, הריון ובריאות מינית מחד ולקבצים על המציאות הישראלית (חקירת תפקידי המין בהקשר של מניעת הריון) וסטיגמה מאידך.

ה. התנהגות מינית ובריאות מינית - איידס ומחלות המועברות במגע מיני

איידס - למידה פעילה - על איידס (דרכי ההדבקה בו והימנעות מהן).

דרגות סיכון ומדרגות סיכון - התמודדות עם קשיים ספציפיים - תפיסה דיכוטומית של סיכון וקושי קוגניטיבי בהערכת סיכונים קטנים מאד או גדולים מאד - על ידי שימוש בסיפור מסגרת ועשיית אנאלוגיה ממנו למצבים שונים של סיכונים להדבקה בנגיף האיידס.

התנהגות נאותה.

איידס בקהילה.

קונדום הוא יותר מגומי - היכולת להשתמש בקונדום אינה מסתכמת בכישורים הטכניים של הלבשתו. טיפול בכישורים החברתיים והזוגיים של שימוש בקונדום ובעיקר בהקלת פתיחת הנושא בין בני זוג והמשא ומתן על השימוש בו.

ו. התמודדות עם הכתמה (סטיגמה)

מכתימים ומוכתמים - זוהי אלטרנטיבה מורכבת פחות וקלה יותר לעיסוק בנושא הסטיגמה (בהשוואה להכללה-סטראוטיפ-סטיגמה). עיקר ההקלה שבה הוא בהרחקה - היציאה מסטיגמות שאחרים עושים (התקשורת) ולא בבדיקה עצמית.

הבאת קטעי עיתונים ו/או ביטויים אופייניים לגבי כל אחת מקבוצות העולים וגם קטעים או ביטויים שעולים מביאים לגבי ותיקים. התמודדות עם הנושא הכללי של הכתמה ולא בירור מידת האמת שבהכתמות השונות. נסיון להבין את המקורות להכתמה ואת השותפות מכתים/מוכתם (ההכתמה מבפנים).

הכתמה ומציאות קשה - לא אחד על חשבון השני - התמודדות עם הכתמות מכלילות שיש בהן גרעין מציאות קשה שצריך להתמודד אתה מבלי לוותר על המלחמה בהכתמה (איידס; שילוב בין אלכוהול; אלימות ומין; מין ממוסחר כסמן קיצוני של תופעות התפרקות מסגרות).

הכללה - סטריאוטיפ - סטיגמה - זוהי יחידה שעיקר השימוש בה הוא בהכשרת מנחים. היא עוסקת בבדיקה של ההכללות הסטראוטיפים וההכתמות שרבים מאתנו, עולים כותיקים עושים אך גם סובלים מהם. עיקרה בבדיקת עצמית והדדית, בתובנה שחלק גדול מן העוצמה של הסטיגמה באה מבפנים, ובחיפוש אחר דרכים קונסטרוקטיביות להתמודדות עם סטיגמות בלתי נוחות (שהכחשה ותוקפנות אינן בהכרח נכללות בהן). ניתן להשתמש ביחידה גם בקבוצות הטרוגניות שכבר עברו דרך התפתחותית ארוכה והן יכולות לעסוק בנושאים קשים ומרכבים מתוך בטחון הדדי.

הערכה

התוכנית "גשר לקשר" הופעלה בקרב קבוצות עולים רבות ומגוונות יוצאי-אתיופיה, יוצאי בריה"מ, קבוצות מעורבות וקבוצות חד מיניות, קבוצות נוער וקבוצות צעירים, אוכלוסיות עובדות ואוכלוסיות סטודנטים וכו'.

ההערכה המובאת להלן מתייחסת לקבוצת מדריכים עולים יוצאי חבר העמים העובדים בקידום נוער עם נוער עולה מנותק. ביצוע התוכנית נעשה בשיתוף ג'וינט - אלכ"א, מנהל הנוער, משרד החינוך והתרבות וארגון "עלם".

התוכנית כללה מרכיבים של סדנאות, הרצאות והכשרה מעשית. במהלך ההכשרה החלו המשתתפים להפעיל את התוכנית בקרב קבוצות החניכים שלהם. בתוכנית זו השתתפו 22 מדריכי קידום נוער, יוצאי חבר העמים.

התוכנית לוותה במחקר הערכה, ההערכה בוצעה על ידי מלכה כורזים, ג'וינט - מכון ברוקדייל, לפי בקשת אלכ"א ובתיאום עם קידום נוער. בבניית חלק מכלי המחקר נעשה שימוש בכלים שפותחו על ידי ד"ר רוני שטרקשל, בית הספר לבריאת הציבור, האוניברסיטה העברית הדסה. הערכת התוכנית נועדה לבחון את המידה בה התוכנית מתאימה לאוכלוסיית המדריכים ולעמוד על השלכותיה על הידע, המיומנויות והעמדות של המשתתפים. במסגרת ההערכה הועברו שלושה שאלונים למשתתפים: בתחילת התוכנית, באמצע תוכנית ובסוף התוכנית.

ממצאי ההערכה מצביעים על מספר מגמות:

לפי הערכות המשתתפים התוכנית השיגה את מטרתיה מתכננה וגם ענתה על ציפיות המשתתפים. לדעת רובם התוכנית סיפקה כלים וידע בנושא של התמודדות עם זוגיות ומיניות בהקשר של נוער עולה, ונתנה לגיטימציה לעסוק בנושא.

אחד השינויים העיקריים בין המצב לפני התוכנית לבין המצב אחריה, הוא השינוי ברמת הידע של המשתתפים בנושא מיניות ואמצעי מניעה. בנושא זה נמצא שיפור ברמת הידע של המשתתפים בתום התוכנית. יחד עם זאת הציון הממוצע במבחן הידע בסוף התוכנית עדיין מגיע רק ל- 73 מתוך 100. ממצא זה מפתיע למדי לאור הגיל הגבוה יחסית של המשתתפים (גיל ממוצע 36). יחד עם זאת חשוב להתייחס להיבטי הידע שנבחנו בהערכה ועל חשיבותם בהדרת נוער בנושאים אלה.

ההערכה מצביעה על שינוי בהתייחסות המדריכים למצבים של מיניות וזוגיות אצל החניכים שלהם. הממצאים מראים כי המדריכים רואים את תפקידם בנושאים אלה כתפקיד יותר מיעף ומסייע מאשר התפיסה שהיתה לפני התוכנית.

הממצאים מראים כי חל שינוי בשימוש בשפת המין בקרב המדריכים וכי המונחים על שפת החולין חדרו יותר ללקסיקון של המדריכים. זהו מרכיב חשוב המבטא מחד רכישת ידע של שפה חדשה שבצידה יש גם ביטוי של שינוי בהתייחסות לנושא המיניות.

ושא מוקדי השליטה, כפי שנבחנו בהערכה, מראים כי המדריכים אינם מחזיקים בעמדות חבר העמים, לפיהם מוקדי השליטה הם חיצוניים. כאמור, סוגיה זו מחייבת התייחסות נוספת לאור סוגיית המקיפות של כלי המחקר ששימשו לבדיקה זו בהערכה.

לגבי מתכונת התוכנית, שביעות הרצון היתה גבוהה מכל ההיבטים. יחד עם זאת נמצא כי מחצית המשתתפים היו מעוניינים בתוכנית ארוכה יותר, וכמעט כולם מעוניינים להעמיק

בנושאים שנלמדו. משתתפים הביעו גם עניין בהגדלת החלק של הלמידה האישית במסגרת התוכנית.

אחרית דבר

המציאות הדינמית חזקה מן הדמיון. חלק מן התכנים שנכתבו לגבי תרבויות המוצא של קבוצות העולים שהם פרי למידה ועבודה של שנים יתכן שכבר אינם מתאימים, לפחות בחלקם, לגבי העולים המגיעים היום (והם ממשיכים להגיע). תקוותנו היא שהתובנות והמבנה אשר הובאו לידי ביטוי, מאפשרים ויאפשרו בעתיד למנחים מיומנים להתאים את היחידות לתנאים ולצרכים המשתנים. אנו מקווים שרוח התוכנית הזו המנסה להפחית מגמות של עוינות ויריבות בין עולים לותיקים ובין עולים לבין עצמם תוכיח את עצמה.